

Metamorpha sulphitia (Lepidoptera, Nymphalidae) en de lotgevallen van oude collecties

Een van de prominente lepidopterologen uit de tweede helft van de 18e eeuw was de Nederlander Pieter Cramer. Hij beschreef talloze nieuwe soorten uit verschillende Nederlandse verzamelingen. Deze verzamelingen (en daarmee ook de type-exemplaren erin) zijn grotendeels verloren gegaan, maar delen of soms slechts losse exemplaren zijn nog te traceren. Deze bijdrage beschrijft wat er bij een speurtocht naar type-exemplaren uit zulke oude collecties komt kijken aan de hand van een type dat zich in de collectie van Naturalis bleek te bevinden.

Entomologische Berichten 65(4): 124-127

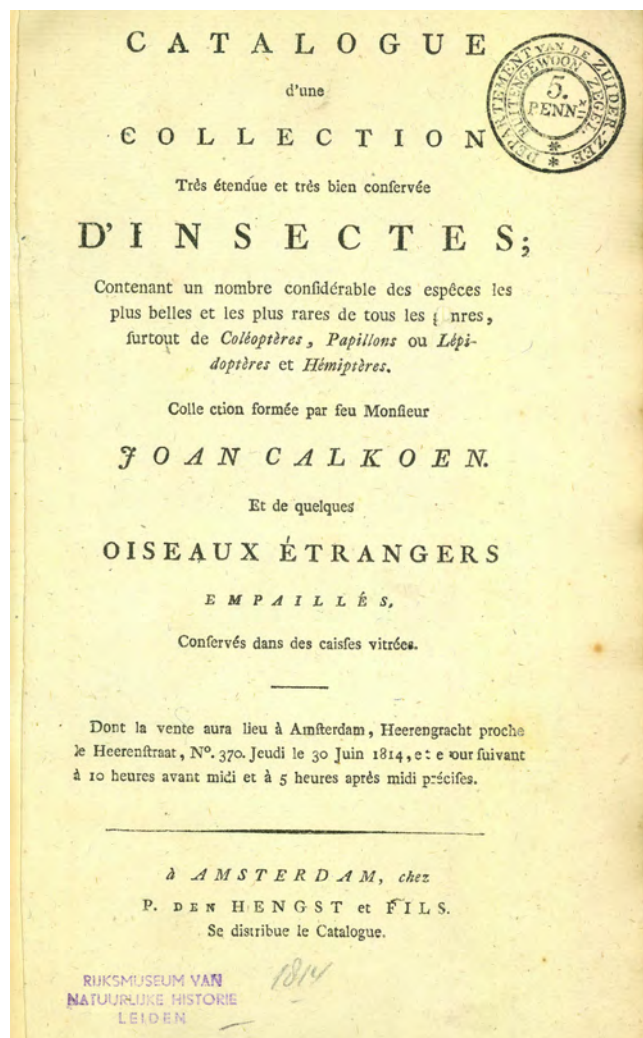
Trefwoorden: Cramer, Stoll, oude collecties, *Metamorpha*, type

Cramer en Stoll

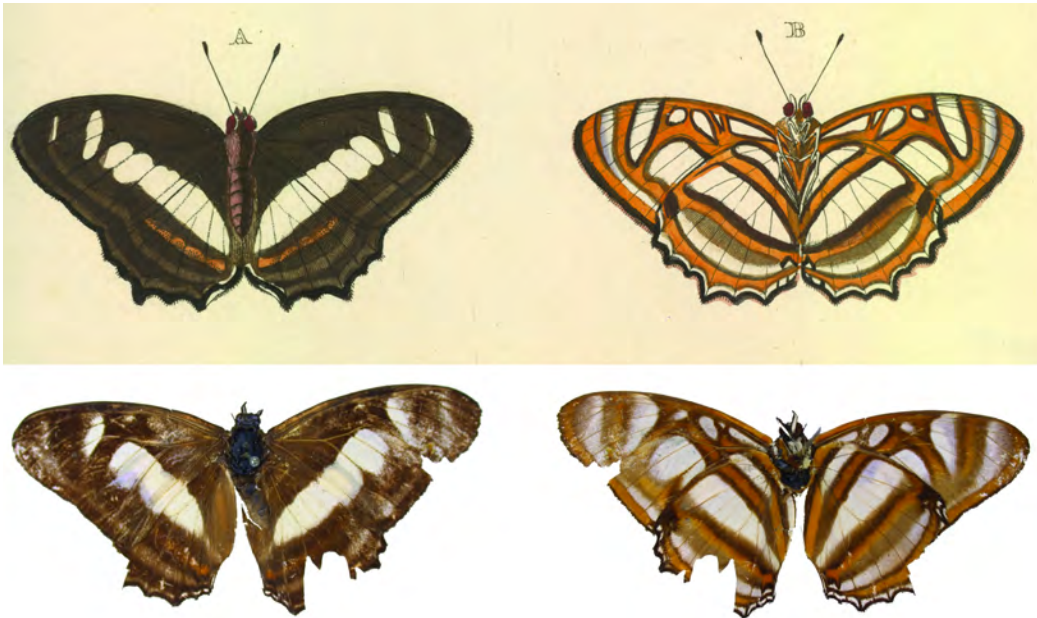
Het startpunt van de binominale nomenclatuur (met genus- en speciesnaam) is de tiende editie van *Systema Naturae*. Hierin beschrijft Linnaeus (1758) onder meer 192 soorten dagvlinders, allemaal onder de naam *Papilio*. Dat is slechts een procent van het geschatte huidige aantal beschreven soorten (Heppner 1998: 19238). Er viel dus nog heel wat te doen. Een van de prominente lepidopterologen uit de tweede helft van de 18e eeuw was de Nederlander Pieter Cramer (1721-1776; Roepke 1956). Cramer was een handelaar in 'Spaanse Wollen' en dat leverde hem blijkbaar zoveel op dat hij een verzameling vlinders, schelpen en gesteenten kon aanleggen en onderhouden, waar ook buitenlandse reizigers over berichtten. Cramer vatte het plan op om een serie boeken te publiceren met beschrijvingen en afbeeldingen van exotische vlinders. Het werk moest vier delen omvatten en verscheen in afleveringen (Cramer 1775-1782). Zelf heeft hij slechts de eerste acht afleveringen in druk gezien, maar de platen en het grootste deel van de tekst waren al klaar toen hij overleed aan 'hoge koorts'. Hij vermaakte zijn collecties en manuscript met platen aan de zoon van zijn zuster, Anthony van Rensselaar, onder voorwaarde dat de platen zouden worden uitgeleend aan de uitgevers van de serie om er kopergravures van te laten maken. Aldus gebeurde en het werk werd voltooid in 1882. De International Commission on Zoological Nomenclature besloot in Opinion 516 (Hemming 1958) dat Cramers medewerker Caspar Stoll (??-1795) de auteur is van de tekst (en dus ook van de nieuwe namen)

Rienk de Jong

Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis
Postbus 9517
2300 RA Leiden
jong@naturalis.nnm.nl

Figuur 1. Titelpagina van de veilingcatalogus van de collectie Calkoen. Front page of auction catalogue of the Calkoen collection.

Figuur 2. Boven: originele afbeeldingen van *Papilio sulphitia* Stoll. Onder: lectotype. Links bovenzijde, rechts onderzijde.
Above: original drawings of *Papilio sulphitia* Stoll. Below: lectotype. Left upperside, right underside.

vanaf pagina 29 van het vierde deel (Hemming 1958), hoewel het hele werk op naam van Cramer staat. Deze opvatting is echter gebaseerd op door Stoll ondertekende notities in het werk, maar er is geen enkele aanwijzing dat Stoll ook de tekst zelf heeft geschreven en de namen dus op zijn rekening komen. Momenteel wordt er met enkele andere onderzoekers onderzocht of het mogelijk is de commissie een nieuw besluit te laten nemen over het auteurschap.

In het hele werk worden 939 soorten dagvlinders beschreven in het Nederlands en het Frans, meestal voor de eerste keer. Hoe fraai ook uitgevoerd, de platen en beschrijvingen geven niet altijd uitsluitsel over de identiteit van de nieuw beschreven soort. In zulke gevallen is onderzoek van het type onontbeerlijk. Maar daar beginnen de moeilijkheden. Cramer en later ook Stoll gebruikten voor de beschrijvingen en afbeeldingen exemplaren uit hun eigen verzameling, maar vooral ook uit verzamelingen van anderen. Zij gaven bijna steeds nauwkeurig aan uit welke verzameling een exemplaar beschreven en afgebeeld werd. Omtrent de lotgevallen van die collecties is echter bitter weinig bekend en mogelijke type-exemplaren zijn dan ook alleen met *circumstantial evidence* en door vergelijking met de afbeelding te achterhalen. Bedenk wel, in die tijd kende men het typebegrip nog niet en werden de exemplaren dus niet als zodanig geëtiketteerd.

De Gouden Eeuw was achter de rug, maar er waren nog vele welgestelden met belangstelling voor de natuur, getuige de rond 270 inschrijvers op het werk van Cramer, dat ook in die tijd al kostbaar moet zijn geweest (tussen 264 en 416 gulden, in die tijd een groot bedrag; Roepke 1956). Handelschepen brachten allerlei exotische voorwerpen mee uit alle windstreken en deze werden onder andere geveild in het Oost-Indië Huis in Amsterdam. Er waren talrijke particuliere verzamelaars. Aan de bloeiende economie kwam een abrupt einde met de Franse bezetting (1793-1813). Vele bezitters van naturaliënkabinetten verloren hun geld en verkochten hun collecties, die door het grote aanbod voordelig van de hand gingen (Holthuis 1995). Ook zal er veel verloren zijn gegaan door slecht onderhoud. Er was in die tijd geen nationaal museum als vanzelfsprekende plaats om een collectie

onder te brengen. Natuurlijk waren er ook collecties die behouden bleven. Van een aantal collecties bestaan catalogi van openbare veilingen. Zo bezit Naturalis de catalogus van de veiling van de collectie van Joan Raye de Breukelerwaert (1827), met daarin aantekeningen in potlood van voor het museum aangekochte voorwerpen en de betaalde prijs. Dat is met name interessant omdat Cramer een aantal dagvlinders uit deze collectie heeft beschreven.

Juist tijdens de moeilijke Franse bezetting was er een jonge man, Joan Calkoen, die een aanzienlijke verzameling opbouwde. Hij was makelaar van beroep en mogelijk in goede doen, maar bij de opbouw van zijn collectie zal hij ook geholpen zijn door de vele collecties die goedkoop werden aangeboden. Zodoende kwam materiaal dat door Cramer en Stoll was gebruikt voor beschrijvingen en afbeeldingen in zijn collectie terecht. De collectie Calkoen wordt niet in de *Uitlandsche Kapellen* genoemd, hetgeen niet zo vreemd is, aangezien Calkoen in 1780 werd geboren, vier jaar na de dood van Cramer (Engel 1986). Hij overleed op jeugdige leeftijd, in 1812, en liet een vier jaar jongere vrouw na. De weduwe verkocht de collectie op een veiling in 1814. Naturalis is in het bezit van de gedrukte veilingcatalogus van de weduwe zelf (voorzien van haar handtekening) (figuur 1). Evenals de veilingcatalogus van de collectie van Joan Raye is deze catalogus doorschoten met bladen waarop staat aangegeven wie welke onderdelen kocht en tegen welke prijs. Volledige

Figuur 3. Etiket van lectotype van *Papilio sulphitia* Stoll.
Label of lectotype of *Papilio sulphitia* Stoll.

704.	—	116-117.	—	Chione, et une esp. indécr. du Pérou.
705.	Tir. 177. N.	118-124.	—	Mefentina, Laure, Cocale, Elea; 9 ind.
706.	—	125-131.	—	Iphicla, m. et f. Bafilea, Sulpitia, Adonia, Procris, et une esp. indécr. du Pérou; 10 ind.
707.	—	132-139.	—	Angelica, C aur. Polychlor. de Sibérie, Liriope, Phlegea; 11 ind.
708.	—	140-148.	—	Neaerea, Tipha, Irena, Sybilla, Agatha, Aceste; 13 ind.

Figuur 4. Deel van pagina 26 van de veilingcatalogus van figuur 1, met onder nr. 706 de naam 'Sulpitia'.

Part of page 26 of the auction catalogue of figure 1, with the name 'Sulpitia' under no. 706.

704	Idem	10	
705	Insinger	15	10
706	Reinwardt	15	
707	Idem	2	15
708	Insinger	9	
709	Idem	13	10
710	Idem	13	10

Figuur 5. Aantekening in de veilingcatalogus tegenover het paginadeelte van figuur 4.

Note in the auction catalogue opposite the page depicted in figure 3.

zekerheid over het voorkomen in de collectie van materiaal dat Cramer en Stoll gebruikt hebben hebben we niet, maar uit de door Calkoen met de hand geschreven catalogus van zijn collectie (ook in het bezit van Naturalis) kunnen we wel opmaken dat hij exemplaren bezat die in de *Uitlandsche Kappellen* waren beschreven en afgebeeld.

Een zeer groot deel van de collectie Calkoen werd gekocht door Reinwardt (1773-1854) ten behoeve van 's Lands Kabinet van Natuurlijke Historie, gevestigd in het Trippenhuis in Amsterdam, waarvan hij directeur was. In de veilingcatalogus is aangegeven welke delen hij kocht en tegen welke prijs. Een aardige bijkomstigheid is dat de aankoop van de collectie Calkoen blijktbaar een band schiep tussen de elf jaar jongere weduwe van Calkoen en Reinwardt. Ze trouwden in 1823, het jaar waarin Reinwardt het hoogleraarsambt aan de Leidse universiteit aanvaardde. Het kabinet in het Trippenhuis, in 1808 gesticht als 'Cabinet du Roi' door koning Lodewijk Napoleon en in 1810 na het vertrek van Lodewijk Napoleon omgedoopt tot 's Lands Kabinet, omvatte, voor de collectie Calkoen werd toegevoegd, voornamelijk gesteenten, fossielen en mineralen. Later werd ook de privécollectie van Reinwardt erin opgenomen. Bij de oprichting van 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie in 1820, het latere Naturalis, werden verscheidene collecties samengevoegd, waaronder de (relatief kleine) collectie uit het Trippenhuis. Details over de voorgeschiedenis en vroege geschiedenis van het museum zijn te vinden in Gijzen (1938) en Holthuis (1995). Zo kwam het grootste deel van de collectie Calkoen, alsook de handgeschreven collectiecatalogus en de gedrukte veilingcatalogus in het bezit van het museum.

En daarmee mogelijk ook typen van Cramer en Stoll. De zoektocht naar een van die typen wordt in de volgende paragraaf beschreven.

Metamorphia sulpitia

Andrew Neild is auteur van een fraai boek over een deel van de Nymphalidae van Venezuela (1996). Bij de voorbereidingen voor het tweede deel stuitte hij op een onzekerheid rond een soort beschreven door Stoll (1780) als *Papilio sulpitia* (thans in het genus *Metamorphia*) en hij vroeg me enige bijzonderheden over het type zo dit in Naturalis mocht zijn. Stoll schreef dat de soort afkomstig was uit Suriname. Nu bleek het museum wel een exemplaar (vrouwetje) uit de collectie Calkoen te hebben (figuur 2), maar dit was volgens het etiket afkomstig uit Guyana (figuur 3). Het exemplaar is ook te vinden in de veilingcatalogus (p. 26) onder nummer 706, omvattende de soorten 125-131 uit lade ('Tir.') 177 (figuur 4) ('Tir.' = 'tiroir'; Nederland was in die tijd door Napoleontisch Frankrijk bezet). Op de tegenoverliggende pagina vinden we de aantekening dat nr. 706 door Reinwardt gekocht is (figuur 5). In Calkoens eigen, handgeschreven catalogus van zijn collectie vinden we ook bij 'tiroir 177' onder nr. 128 de naam 'Sulpitia', met als herkomst Suriname en met verwijzing naar plaat 328 AB van Cramer (in feite dus Stoll) (figuur 6). Genoeg aanwijzingen om te vermoeden dat we hier inderdaad met een exemplaar uit de typeserie te maken hebben. Uit de beschrijving van Stoll is niet op te maken of er meer dan een exemplaar aanwezig was. Het enige dat een type-aanwijzing in de weg staat is het etiket waarop als herkomst 'Guyana' staat. Het is echter geen origineel etiket. Op enig moment in

Tiroir 177	<i>Papilio, Nymphales Pallexati</i>	Cramer
N. 127. Basilea	Surinam	Pl. 328 D
128. Sulpitia	Idem	328 AB.
129.	Perou	
130. Adonia	Java	255 CD

Figuur 6. Paginadeel uit de handgeschreven collectiecatalogus van de collectie Calkoen.

Part of page from the hand-written collection catalogue of the Calkoen collection.

de 19e eeuw werd in het museum besloten dat het netter zou zijn als alle insecten voorzien waren van ronde etiketten. Oude etiketten werden overgeschreven en vervangen. Blijkbaar is daarbij wat mis gegaan in het onderhavige geval, wellicht door verwisseling van etiketten. In overleg met Andrew Neild en Gerardo Lamas, de specialist van Zuid-Amerikaanse vlinders uit Lima, Peru, is besloten dat de aanwezigheid van dit exemplaar tot de typeserie behoorde dermate sterk zijn dat een lectotype-aanwijzing op zijn plaats is. Het exemplaar is derhalve nu als zodanig geëtiketteerd. Rest nog de opmerking dat in de originele afbeelding (figuur 2) de vleugels (vooral de voorrand van de voorvleugel) veel ronder zijn dan in het lectotype. Dat moet aan een artistieke vrijheid of onnauwkeurigheid worden toegeschreven, want er is geen er enigszins op gelijkende soort die zulke bolle vleugels heeft. De afbeelding is wel op natuurlijke grootte, want de vleugelspanwijdte (68 mm) is gelijk aan die van het lectotype.

Dankwoord

Ik ben veel dank verschuldigd aan Andrew Neild (Londen, Groot-Brittannië) voor discussies over het type en het corrigeren van de Engelse samenvatting en aan Gerardo Lamas uit Lima, Peru, voor discussie over het auteurschap van Cramer en Stoll.

Literatuur

- Cramer P 1775-1782. De Uitlandsche Kapellen voorkomende in de drie Waereld-deelen Asia, Africa en America. S.J. Baalde. [Uitgegeven in vier delen. Vanaf pagina 29 van deel 4 is Caspar Stoll de auteur.]
- Engel H 1986. Hendrik Engel's Alphabetical list of Dutch zoological cabinets and menageries. 2nd edition prepared by P Smit, with the assistance of APM Sanders and JPF van der Veer. Nieuwe Nederlandse Bijdragen tot de Geschiedenis der Geneeskunde en der Natuurwetenschappen 19: i-x, 1-340.
- Gijzen A 1938. 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie, 1820-1915. W.L. & J. Brusse's Uitgeversmaatschappij N.V.
- Hemming F (ed.) 1958. Opinion 516. Opinions and Declarations rendered by the International Commission on Zoological Nomenclature 19: 1-44.
- Heppner JB 1998. Classification of Lepidoptera. Part 1. Introduction. Holarctic Lepidoptera 5, Supplement 1. Association for Tropical Lepidoptera.
- Holthuis LB 1995. 1820-1958, Rijksmuseum van Natuurlijke Historie. Nationaal Natuurhistorisch Museum.
- Linnaeus C 1758. Systema naturae. Editio 10. Vol. 1. Laurentius Salvius.
- Neild AEE 1996. The Butterflies of Venezuela. Part 1: Nymphalidae I (Limenitidinae, Apaturinae, Charaxinae). Meridian Publications.
- Roepke W 1956. Enkele aantekeningen over het werk van Pieter Cramer en over zijn persoon. Entomologische Berichten 16: 22-25.

Ingekomen 6 december 2004, geaccepteerd 15 april 2005.

Summary

Metamorpha sulphitia (Lepidoptera, Nymphalidae) and the vicissitudes of old collections

Prominent among the lepidopterists in the decades after the publication of the 10th edition of Linnaeus' *Systema Naturae* was the Dutchman Pieter Cramer. He intended to publish a serial work in four volumes in parts on exotic Lepidoptera, but with the plates and most of the text finished he died in 1776, when only eight parts had been published. His nephew Anthony van Rensselaar, together with Caspar Stoll, took care of the publication of the remaining parts. Stoll is supposed to be the author of the text from page 29 of the fourth volume onwards. In the serial work 939 species of butterflies were described and figured for the first time. Cramer is the author of those names, but Stoll is the author of the names in the text supposed to be written by him.

The new species were described from the private collections of Cramer and Stoll as well as from a number of other private collections. Thanks to the booming economy and the worldwide commercial connections at the time, many people could keep cabinets full of exotic wonders. This prosperous period ended abruptly with the disastrous French occupation (1793-1813). As a consequence many cabinets were auctioned or simply disappeared and with that, many types of Cramer and Stoll. In those troubled days a young man, Joan Calkoen (1780-1812) managed to assemble a large collection, apparently from the remains of other collections and thus with potential types of Cramer and Stoll. After his premature death his widow sold the collection in 1814. Eventually the collection was incorporated in the newly founded 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie at Leiden (1820), together with the printed and annotated auction catalogue and the catalogue of the collection written by Calkoen himself. This is very helpful in finding possible types among the material.

This is illustrated by the recovery of the type (or one of the type specimens, since Stoll did not mention the number of specimens) of *Papilio sulphitia*, now placed in the genus *Metamorpha* Hübner (Nymphalidae). The specimen, a female (figure 6), is mentioned in the auction catalogue of Calkoen's collection and, with the same number, in Calkoen's handwritten collection catalogue, where reference is made to the figures by Cramer's plate 328 (figures A and B) (published by Stoll). Andrew Neild, specialist of South American Nymphalidae and instigator of the search for the type, and Gerardo Lamas, authority on South American butterflies, agree that this must be a specimen from the type series, and herewith the specimen is designated as the lectotype.

Although in the original description and in Calkoen's catalogue the specimen is said to be from Surinam, it bears the label 'Guyana'. This is, however, not the original label. At some time in the 19th century it was decided in the museum to replace old labels with standard round labels (all with the same handwriting) and apparently in the execution labels were interchanged. Further, in the original figure the wings are more rounded, particularly the costal margin of the forewing, than in the real specimen. This must be due to artist's licence, since such rounded wings are not normal in this group of butterflies. The wing span in the original figures (68 mm) precisely matches the wing span of the lectotype.